

Драган Веселинов

Регионален центар за управување со кризи – Штип

Трајче Нацев

Институт за археологија и историја,
“Универзитет Гоце Делчев” - Штип

ВЛИЈАНИЈАТА И ПОСЛЕДИЦите ОД ЕЛЕМЕНТАРНИТЕ НЕПОГОДИ КАЈ СПОМЕНИЦите ОД ОСМАНЛИСКИот ПЕРИОД ВО ИСТОЧНИОТ РЕГИОН

Материјални остатоци од повеќевековното османлиско владеење на просторот на Република Македонија се видливи и денес. Некон од нив поради добрата фактичка состојба, се уште се користат за истата намена како и во османлискиот период или пак се преадаптирани за други цели. Но има и такви кои целосно или делумно се руинирани. Независно од нивната состојба сепак сите овие имаат културно-историска вредност што несомнено им дава значење и вредност на материјално добро за државата. Како и секое материјално добро така и ова е подложено на негативните влијанија и последици од елементарните непогоди.¹ За заштита на овој вид материјално добро потребно е од страна на државата преку однапред утврдени анализи, процени и процеси односно со создавање на соодветен механизам да овозможи негова заштита и спасување од појави на елементарни непогоди. Врз основа на одредени методологии, на локално (општинско) ниво се изготвуваат процени на загрозености на подрачја од сите ризици и опасности.² Со овие процени можат да се утврдат влијанијата и последиците предизвикани од елементарните непогоди кај спомениците од османлискиот период.

Во фокусот на овој труд ќе бидат земени спомениците од османлискиот период кои се наоѓаат на територијата на источниот регион. Во рамките на овој регион влегуваат општините Берово, Пехчево, Делчево, Македонска Каменица, Виница, Зрновци, Кочани, Чешиново-Облешево, Пробиштип, Карбинци и Штип. Меѓутоа во некон општини од овој регион немаме споменици од османлискиот период поради што понатаму во текстот истите ќе бидат изземени. За оние пак каде има османлиски

¹ Видови на елементарни непогоди се земјотреси, пожари, поплави, листање на земјиште, снежни лавини и наоноси, голомрачја, град, сула. Сите овие сопствените природни и неконтролирани силки ја загрозуваат животната средина, животот и здравјето на луѓето, материјалните добри, животинскиот и растителниот свет. Член 2 од Закон за заштита и спасување („Службен весник на Република Македонија“ број 36/04).

² Уредбата за Методологија за изработка на Процената на загрозеноста на безбедноста на Република Македонија од сите ризици и опасности („Сл. Весник на Република Македонија“ бр. 13/11).

споменици ќе бидат наведени видовите на елементарни непогоди кои би можеле да нанесат некави оштетувања кај ова материјално добро или пак да го уништат истото. Покрај ова ќе се потенцира и степенот на ризик од елементарни непогоди меѓу спомениците од османлискиот период.³ Така ќе се создаде можност да се увидат потребите за заштита и спасување на овие споменици во случај на појава на елементарни непогоди.

Во источниот регион можат да се сртнат следните видови на споменици од османлискиот период: цамии, безистен, мост, кули, текиња. Во некои општини од регионот може да се најдат сите овие споменици, во други само некои од нив а во трети како што и претходно е напоменато, нема споменици од османлискиот период.

Цамијата Гази Авранос⁴ се наоѓа во село Црник, општина Пехчево. Овој верски објект од османлискиот период локалните жители го именуваат и како Јахја Оџа цамија.⁵ Местоположбата на овој верски објект е на средината на селото и истиот непосредно е опкружен со други објекти за живеење и вегетација. Ваквата местоположба на цамијата како и материјалите од кои е изградена ја прават да биде подложена на ризик и опасност од пожар. Оваа појава врз основа на процената на загрозеност за општина Пехчево е карактеризирана со трет степен на загрозеност.⁶ Со ова пожарите претставуваат покачен ризик и опасност за овој верски објект на кој би можеле да му нанесат оштетувања или пак целосно да го уништат.

Верскиот објект Хусеин Мехмет Беј кој е со локација во Берово, бил граден од 1863 до 1864 година.⁷ Цамијата поради нејзината местоположба и урбаното опкружување, како и според на процената на загрозеност за општина Берово

³ Согласно член 6 од Уредбата за Методологија за изработка на Процената на загрозеност на безбедноста на Република Македонија од сите ризици и опасности, нејзината содржина и структура, начинот на чување и ажурирање, како и определувањето на субјектите во системот за управување со врзки се одредува степен на загрозеност што означува рисик односно состојба со манифестираани појави на загрозеност од одредена опасност. (Прв степен означува редовна состојба (нема рисик); Втор степен означува нисок рисик (редовна состојба со ретко манифестираани појави на загрозеност); Трет степен означува покачен рисик (можен почеток на криза или кризна состојба); Четврт степен означува висок рисик и веројатност за почеток на криза или кризна состојба; Петти степен означува највисок рисик на загрозеност на високите вредности (создадени услови за прогласување на вризка или вризанска состојба).

⁴ Картата на верски објекти во Македонија. Менора - Скопје: Комисија за односи со верските заедници и религиозните групи, Скопје 2011, 85. (Понатаму: Картата на верски објекти во Македонија...)

⁵ Тони Ристовски, Кирил Симеоновски, Елена Миркова и Нико Богдановски при експедиција на 12 мај 2018 година го имаат забележано ваквото именување на цамијата од страна на локалното население.

⁶ Приглснатите и квалифицирите на ваквото степен на загрозеност е отписан во Процена на загрозеност наподвачето на општина Пехчево од сите ризиции опасности, Пехчево 2014.

⁷http://berovo.gov.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=903:2013-02-08-14-51-37&catid=40:vesti-berovo&Itemid=62 (посетено на 26.09.2018).

единствено е изложена само на ризик и опасност од пожар. Загрозувањето од пожар во општина Берово е со трет степен што значи дека при појава на оваа опасност има можност да се оштети или уништи Хусеин Мехмет Беј цамијата.⁸

На територијата на општина Делчево има три споменици од османлискиот период. Сите три споменици вкупно се цамики со локации во Делчево, село Тработивиште и село Свегор. Султан Фатих Мехмет II цамијата⁹ во Делчево која била изградена 1448 година претставува најстар објект во градот.¹⁰ Цамијата била изградена со оросан (вар и јајца) а во 1734 година од страна на султанот Мехмед IV било додградено мафил (чардак) место каде можеле да се молат жените.¹¹ Местоположбата на овој верски објект кој се наоѓа во урбана средина опкружен со објекти за живеење, но и видот на градба, придонесуваат да биде изложен на опасност од пожар. Но загрозувањето од пожари на територијата на општина Делчево е со втор степен што подразбира дека оваа појава не би предизвикала поголеми оштетувања кај цамијата.¹² Од останатите видови на елементарни непогоди не постои опасност од оштетувања или уништувања кај овој објект.

Цамијата во село Тработивиште која е посветена на Мухамед Ибн Ибрахим-ага се претпоставува дека е стара околу три века.¹³ Поради сличните карактеристики на оваа цамија со онаа во Делчево, и овде како единствена опасност која би предизвикала нејзинко оштетување се пожарите. Но врз основа на процената на загрозеност на подрачјето на општина Делчево можноста за оштетување на цамијата би била мала.¹⁴

Верскиот објект во село Свегор вкупно е рушевина од кој е видливо само минарето.¹⁵ Како остаток од цамијата, минарето исто така е разрушено па не се можни рационални квалификации за загрозувања од можни појави на елементарни непогоди.

⁸ Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загрозеност е описан во Процена на загрозеност наподрачјето на општина Берово од сите рискови и опасности, Берово 2014.

⁹ Карта на верски објекти во Македонија ...85.

¹⁰ Ѓорѓиев - Момчил, изобилиство од сонце и наслејки, Центар за развој на Источен глински регион, Штип 2011.

¹¹ Истотот.

¹² Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загрозеност е описан во Процена на загрозеност наподрачјето на општина Делчево од сите рискови и опасности, Делчево 2014

¹³ <https://vecer.mk/makedonija/zavrshi-rekonstrukcijata-na-starata-dzhamija-vo-trabotivishte> 13 септември 2016 (посетено на 28.09.2018)

¹⁴ Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загрозеност е описан во Процена на загрозеност наподрачјето на општина Делчево од сите рискови и опасности, Делчево 2014

¹⁵ <https://site1.com.mk/vo-dzvegor-kje-se-rekonstruira-starata-dzhamija-i-kje-se-doizgradi-crkvata> 4 март 2016 (посетено на 28.09.2018)

Како споменици од османлискиот период во општина Виница се познати следните: Кука на Казим-бег во градот Виница, цамки од кои две во селото Градец и по една во селата Липец, Блатец, Трсино и Истибања, Турска бања во градот Виница, теке во село Певлани, и турска кука во селото Липец. Поголемиот дел од овие споменици се делумно уништени, нефункционални во распагање. Како такви се цамките во сите наведени села кај кои се зачувани само повеќе или помалку оштетени минариња со исклучок на едната цамија во село Градец која постои како објект кој е во распагање.¹⁶ Ваквата состојба со цамките оневозможува тие да бидат подложени на процена на загрозеност од елементарки непогоди.

Исто кајо цамките и Кука на Казим-бег и турската кука во селото Липец се во многу лоша состојба, односно се во распагање. И за овие два објекти не е возможна процена на загрозеност од елементарки непогоди.

Турската бања која била изградена во крајот на 18 век, за разлика од претходно наведените објекти во општина Виница, е реконструирана и пре наменета како мултифункционален центар.¹⁷ Но поради нејзината местоположба која е во урбано населено подрачје и типот на градба истата е подложена само на потенцијална опасност од пожар. Во процената на загрозеност на подрачјето на општина Виница пожарите се со втор степен, што подразбира дека оваа појава би предизвикала мали оштетувања кај овој споменик од османлискиот период.¹⁸

Процената за загрозеност од елементарки непогоди кај текето¹⁹ кое се наоѓа во село Певлани е иста како и кај турската бања. Тоа се должи на неговата местоположба, градба и опкружување што го прави да биде загрозено само од пожар, појава која може да му нанесе мали оштетувања.²⁰

Во општина Кочани од османлискиот период се познати следните споменици: две одбранбени кули и цамија. Двете кули потекнуваат од крајот на XVII и почетокот на

¹⁶ Извор: Музеј Теракота – Виница.

¹⁷ Истотото.

¹⁸ Причините и квалификацијата на ваквият степен на загрозеност е описан во Процена на загрозеност на подрачјето на општина Виница од сите ризици и опасности, Виница 2014.

¹⁹ За постоењето на текето во село Певлани постојат неколку легендарски се описаны во монографијата *Виница и виничко* од Др Горѓи Малковски (Др Горѓи Малковски, *Виница и виничко (монографија)*, Виница 1998, 87-89.).

²⁰ Причините и квалификацијата на ваквият степен на загрозеност е описан во Процена на загрозеност на подрачјето на општина Виница од сите ризици и опасности, Виница 2014.

XVIII век и се евидентирани како феудални одбранбени кули.²¹ Едната од кулите подоцна била преадаптирана во саат кула. Двете кули се градени од делкан камен блокови врзувани со малтер. Саат кулата досега не е обновувана, додека кај другата е извршено реновирање и истата се користи.²² Кај реновираната кула имаме врата направена од дебели дабови штици и дрвена покриена тераса на источната страна.²³ Распоредени на двата брега на Кочанска река, двете кули се опкружени со објекти. Кај саат кулата, независно од нејзината местоположбата, а поради физичката градба и моменталната состојба во која се наоѓа е проценето дека не постои некој вид на елементарна непогода карактеристична за подрачјето на општина Кочани, што би предизвикала оштетување на овој објект.²⁴ За разлика од саат кулата, кај реновираната кула единствено постои опасност од пожар. Но пожарите во општина Кочани се класифицирани со втор степен на загрозување. Ова подразбира дека потенцијалната појавата на пожар не би предизвикала поголеми оштетувања кај овој споменик од османлискиот период.²⁵

Како годинки на изградба на Дуди Ханум цамијата чие име е добиено по нејзината киторката се споменуваат два периода и тоа: 1854-1855 и 1754-1755.²⁶ И покрај тоа што овој верски објект се наоѓа во непосредна близина на Кочанска Река досега истиот не бил подложен на поплава. Врз основа на процената на загрозеност на подрачјето на општина Кочани, поплавите се оценети со втор степен, што подразбира дека и така потенцијална опасност оваа појава не може да предизвика сериозни оштетувања кај цамијата.²⁷ Но од друга страна, земајќи ја во предвид опкруженоста на цамијата со објекти, како потенцијална опасност се појавуваат пожарите. Во процената на загрозеност на општината, пожарите се класифицирани со втор степен па и оваа потенцијална појава не би причинила големи оштетувања кај овој објект.²⁸ Од

²¹ Студија за состојбата со потенцијалите за развој на туризмот во Источниот плански регион, 85.

²² Внатрешниот простор на кулата е искористен како: влезата - сандарник; приземјето - музејската збирка; I-от кат - археолошка збирка; II-от кат - родноврајно одделение.

²³ Илинка Атанасова, Културно наследство - Кочани, Кочани 2012, 90-91.

²⁴ Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загрозеност е отписан во Проценка на загрозеност на подрачјето на општина Кочани од сите ризици и опасности, Кочани 2014.

²⁵ Истото.

²⁶ Извор: Дуди Ханум цамијата (Првиот период (1854-1855) на изградба е споменат во документи коишто се наоѓаат во Државниот архив на Р.М., додека вториот период е запишан во документи најдени во државниот архив на Турција).

²⁷ Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загрозеност е отписан во Проценка на загрозеност на подрачјето на општина Кочани од сите ризици и опасности, Кочани 2014.

²⁸ Истото.

останатите видови на елементарни непогоди не постои опасност од оштетување или уништување на цамијата.²⁹

На територијата на општина Карбинци како споменици од османлискиот период се наоѓаат две цамии и теке. Во непосредна близина на селото Голем Габер е лоцирано теке то кое е руинирано. Поради ова не е можно да се направи проценка на неговата загрозеност од било каков вид на елементарна непогода.

Една од цамите во општина Карбинци е сместена во селото Радање. Овој верски храм е изграден во 1668-1669 година од Махмуд Ага, во чија чест го носи и неговото име. Во 2013 година разрушената Махмуд Ага Цамијата започнала да се реставрира и денес таа повторно се користи за обреди.³⁰ Местоположбата и средината во која се наоѓа оваа цамија придонесуваат таа да биде загрозена единствено од пожар. Во процената на општина Карбинци пожарите имаат трет степен на загрозување што подразбира дека при нивна појава може да се оштети или уништи овој споменик од османлискиот период.³¹

Другата цамија се наоѓа во селото Оцалија. И за овој објект во делот на процената на загрозеност важат истите карактеристики како и зај Махмуд Ага Цамијата. Тоа подразбира дека оштетување или уништување на цамијата може да предизвикаат само пожарите.³²

Споменици од османлискиот период се срекаваат и на територијата на општина Штип. Некои од нив се наоѓаат во руралните делови на општината, додека другите се со местоположба во самиот град Штип. Оние споменици од руралниот дел, а тоа се цамии и текиња, се лоцирани во околина која покрај по некој објект, во непосредна близина се наоѓа и шумска вегетација.³³ Ваквите карактеристики на објектите заедно со нивниот тип на градба, ги прави истите да бидат изложени само на опасност од

²⁹ Исто.

³⁰ <http://archive.li/Km9qZ> бисецември 2013 (посетено на 12.11.2018)

³¹ Причините и квалификацијата на ваквият степен на загрозеност е спишан во Проценка на загрозеност наподрачјето на општина Карбинци од сите ризици и опасности, Карбинци 2014

³² Истото.

³³ Поголемиот дел од цамите и текињата се наоѓаат во села или во ниска непосредна близина. Вакви објекти се срекуваат во следните села: Драгово, Селце, Шашаварлија, Пенуц, Степанци, Јасуларци, Селце, Скандалци, Хади-Реџеплиќ, Хади-Хамзалиќ, Тоглиќ, Црешња и Хади Сејдели (Орта Маало (Мале) и Деде Маало (Мале)). Оние споменици од османлискиот период се наоѓаат во близина на други објекти или покрај шумска вегетација. Исклучок се оние кои се во рушевини поради што за нив не важи процената на загрозеност односно степенот на загрозеност од било каков вид на елементарна непогода.

пожар.³⁴ Пожарите во процената на загрозеност за општина Штип се со втор степен на загрозување. Според ова, пожарите како потенцијална опасност нема да предизвикаат поголеми оштетувања кај овие споменици од османлискиот период.³⁵

Во градот Штип како споменици од османлискиот период се познати следните: Безистенот, градската саат кула, Хуса Медин Пашиката џамија (кај христијанското население е позната како црква Св. Илија), Кадин Ана џамија и Кучук Емир Султанов мост.

Безистенот бил изграден во 1662 година и имал трговска намена односно во него се продавале стоки. Оваа камена зграда во 1962 година била пренаменета во постојана уметничка галерија.³⁶ Локацијата на овој објект која е во централното густо населено подрачје на градот како и видот на неговата градба го прават тој да биде загрозен само од појава на пожар. Како што и претходно е споменато за пожарите во општина Штип кои се со втор степен на загрозување, оваа потенцијална појава нема да нанесе сериозни оштетувања кај овој споменик.³⁷

И за градската саат кула која потекнува од 17 век, важат истите карактеристики како и кај Безистенот т.е. пожарот е единствена појава која може да го загрози овој објект.³⁸ Меѓутоа пожарот во општината како загрозување е со втор степен, па поради тоа не се очекува при негова појава големи оштетувања кај саат кулата.³⁹

Исто како за претходните два споменика слична проценка може да се даде и за двете џамии.⁴⁰ Кадин Ана џамијата чија изградба датира од втората половина на 19 век,

³⁴ Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загрозеност е описан во Процена на загрозеност наподрачјето на општина Штип од сите рисици и опасности, Штип 2014.

³⁵ Истото.

³⁶ Јованка Денкова, Споменици на исламската култура и цивилизација во Штип, Прилози од Четврт меѓународен конгрес Исламска Цивилизација, Скопје, Македонија, 13-17 Октомври 2010.

³⁷ Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загрозеност е описан во Процена на загрозеност наподрачјето на општина Штип од сите рисици и опасности, Штип 2014.

³⁸ Јованка Денкова, Споменици на исламската култура и цивилизација во Штип, Прилози од Четврт меѓународен конгрес Исламска Цивилизација, Скопје, Македонија, 13-17 Октомври 2010. (Саат кулата исто така се наоѓа во централниот дел на градот, во непосредна близина на овој дел кој Штипјани го нарекуваат "Торко маало". Има квадратна основа со диаметар 6,7м, 7 м 2. Овој објект бил изграден од делкан и кршен камен со првобитна намена како зграда за живеење и одбрана, односно бил феудална турска беговска кула. Се смета дека е изградена во втората половина на 16 век, поточно во 1650 година, а во 19 век е преименета во саат кула со доградување на просторија за механикот на саатот и кула за звоното.)

³⁹ Причините и квалификацијата на ваквиот степен на загрозеност е описан во Процена на загрозеност наподрачјето на општина Штип од сите рисици и опасности, Штип 2014

⁴⁰ И двете џамии се наоѓаат во централното подрачје на градот Штип чие никој непосредно отврзување се карактеризира со поголема концентрација на објекти.

се уште ја има својата намена односно се користи за религиозни обреди. И покрај тоа што се наоѓа во близина до реката Отиња таа не е загрозена од поплава ниту од друг вид на елементарни непогоди, туку единствено од појава на пожар кој не би предизвикал големи штети кај овој верски објект.⁴¹ За разлика од Кадик Ана цамијата, Хуса Медик Пашиката цамија која била изградена во 17 век денес не е во функција. Поради запуштеноста на овој објект кај кој постои и ризик од рушење на некои негови делови тој сам по себе претставува опасност за непосредната околина. Ваквите околности не дозволуваат да се даде рационална процена на загрозеност кај оваа цамија. Но хипотетички, доколку би направиле процена, единствена опасност која би предизвикала некакво оштетување кај овој споменик се пожарите.⁴²

На реката Брегалница во градот Штип во 1672 година е изграден Кучук Емир Султанов мост.⁴³ Овој мост се уште е во функција и се користи како сообраќајница. Кај истиот, единствена опасност која би предизвикала негативни последици е поплавата.⁴⁴ Тоа би било во случај кога при надојдените води на реката Брегалница ќе има наноси на големи дрва, крупен камен и шут. Но во процената на општина Штип поплавите се со втор степен на загрозување, па според ова не се очекуваат посерниозни оштетувања кај мостот во случај на појава на оваа елементарна непогода.⁴⁵

Summary

Almost for all of the Ottoman memorials located in the East region, fires represent a potential danger that would cause their damage or destruction. The exception is those that are ruined and are not subject to assessment of the threat of natural disasters, as well as the Emir

⁴¹ Причините и квалификацијата на ваквото степен на загрозеност е отписан во Процена на загрозеност наподрајето на општина Штип од сите ризици и опасности, Штип 2014.

⁴² Истото.

⁴³ Јованка Денкова, Споменици на исламската култура и цивилизација во Штип, Приложи од Четврти меѓународен конгрес Исламска Цивилизација, Скопје, Македонија, 13-17 Октомври 2010. (Кучук Емир Султановиот мост е еден од ретките примероци на турската архитектура на такви градби во Македонија. Ги поврзува двата брега на реката Брегалница, преку главна сообраќајница која води во градот. Првобитно мостот бил поклончен со турска валдрма, но бил оштетуван повеќе пати, а со самото тоа и неколку пати реконструиран. Долг е од 30 до 40 метри, а широк б до 8 метри. Ограден е со метална ограда, но за жалост дотолку до сега не е соодветно осветлен или заминтен со што би му се вратил подгубените сјај и красиност која ја има сега, па и во минатото. Сосема е сигурно дека бил сообраќајница во турски време, во освојувањето на другите нации од страна на османлиите, а с воевремено преку него помислеле и голем број познати историски личности. Важноста се согледува и во тоа што Брегалница важела за голема река и имала потреба од премостување во овој дел. Овој мост бил првият кој ја премостувал реката со таков архитектонски облик, а уникатноста се согледуваат во тоа што на источниот дел на државата не постои сличен мост.)

⁴⁴ Причините и квалификацијата на ваквото степен на загрозеност е отписан во Процена на загрозеност наподрајето на општина Штип од сите ризици и опасности, Штип 2014.

⁴⁵ Истото.

Kucuk Sultan's bridge, where only a flood occurs as a potential danger. Other types of natural disasters can't cause damages to this material good. Although such assessments, ie the type of danger and the degree of threat of the monuments are based on the Assessmets of the endangerment of the municipalities in the East region, still require a different concept and approach for all this. This means involvement of institutions and experts from several areas that have direct or indirect links with the protection of the material good in order to carry out detailed analysis that will provide an appropriate assessment of the threat of natural disasters at the monuments of the Ottoman period. This will enable timely and efficient implementation of measures and activities as well as rational utilization of the forces and means for protection and rescue of these monuments.